

FİLİZ KİTABEVİ

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Ses ve Yazım Bilgisi

Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı

60. Yıl
FİLİZ KİTABEVİ
2023

KASIM 2023

ISBN: 978-975-368-919-9

BASKI - CİLT

Kiraz Medya Sanayi ve Ticaret A.Ş
Matbaacı Sertifika Numarası: 40162

YAYINLAYAN

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Cemal Yener Tosyalı Cad. No: 57/A (113)
Vefa-Fatih/İSTANBUL
Tel: (212) 527 0 718
(850)441 0 359
Faks: (212) 519 20 71

www.filizkitabevi.com
bilgi@filizkitabevi.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 48596

Copyright© Bu kitabın Türkiye'deki yayın hakları Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanunî iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	XIII
KISALTMALAR.....	XV
GİRİŞ	1
1. Dilin Tanımı.....	1
2. Dilin Kaynağı.....	3
3. Dil Türleri	5
Ana Dili.....	5
Ortak Dil	5
Konuşma Dili	7
Yazı Dili	8
Yaşayan Dil-Ölü Dil.....	8
Doğal Dil-Yapma Dil	9
Geçer Dil (Lingua franca)	10
Karma Dil.....	10
Aracı Dil.....	10
Bilim Dili	10
Argo	12

BİRİNCİ BÖLÜM

DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI VE TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

1. Dillerin Sınıflandırılması	13
Türk Tarihi, Türk Kültürü ve Türkçe.....	13
2. Köken Bakımından Diller.....	15
A. Hint-Avrupa Dilleri	15
Asya Kolu.....	15
Hint-İran Dilleri (Ari diller)	15
a) Hintçe.....	15
b) Farsça.....	15
c) Eski Anadolu Dilleri	16
d) Toharca	16
Avrupa Kolu	16
a) Cermen Dilleri.....	16
b) Roman Dilleri.....	16
c) Slav-Baltık Dilleri	16
d) Kelt Dilleri	16
e) Grekçe (Yunanca)	16
f) Ermenice.....	16
B. Hamî-Samî Dilleri	16

C. Çin-Tibet Dilleri	16
D. Bantu Dilleri	16
E. Kafkas Dilleri.....	17
F. Ural-Altay Dilleri.....	17
3. Yapı Bakımından Diller	17
A. Tek Heceli Diller.....	17
B. Eklemeli (Bitişken) Diller.....	18
C. Çekimli (Bükümlü) Diller.....	18

TÜRK DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ

Türk Dilinin Eskiliği ve Gelişim Süreci.....	23
1. Altay Devri.....	24
2. En Eski Türkçe	24
3. İlk Türkçe	25
4. Eski Türkçe	26
a) Göktürk Devri	26
Kültigin Abidesi.....	28
b) Uygur Devri.....	31
Sekiz Yükmeç.....	31
5. Orta Türkçe Devresi	32
a) Karahanlı Türkçesi	33
b) Hârizm Türkçesi.....	34
6. Yeni Türkçe Devresi.....	35
a) Doğu Türkçesi.....	35
b) Batı Türkçesi.....	37
Kuzeybatı Türkçesi (Kıpçak Türkçesi).....	37
Batı Türkçesi (Güneybatı Türkçesi, Oğuz Türkçesi).....	38
Eski Anadolu Türkçesi.....	39
Osmanlı Türkçesi.....	39
Türkiye Türkçesi (Kıpçak Türkçesi)	39
7. Modern Türk Yazı Dilleri Devresi	40
Okuma Metni (Ayı ile Adamın Dostluğu).....	41

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKÇENİN YAZILDIĞI ALFABELER

1. Yazı ve İmla.....	43
2. Türkçenin Yazıldığı Alfabeler	46
a) Göktürk Alfabesi	46
b) Uygur Alfabesi.....	53
c) Arap Alfabesi	63
ç) Kiril Alfabesi.....	85
d) Latin Alfabesi	99
3. Dil Bilgisi ve Bölümleri.....	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKÇENİN SES ÖZELLİKLERİ

Seslerin Oluşması	117
Seslerin Çeşitleri.....	118
A) Ünlüler (Vokaller).....	120
1. Kalın ve İnce Ünlüler.....	120
2. Düz ve Yuvarlak Ünlüler	121
3. Geniş ve Dar Ünlüler	121
4. Açık ve Kapalı Ünlüler	121
5. Kapalı e (é).....	123
6. İnce a.....	123
7. Uzun ünlü.....	123
8. I Ünlüsünün Durumu	125
B) Ünsüzler (Konsonantlar).....	125
1. Boğumlanma Noktalarına Göre Ünsüzler.....	125
a) Dudak Ünsüzleri	125
b) Diş Ünsüzleri	126
c) Damak Ünsüzleri	129
ç) Gırtlak Ünsüzleri.....	130
2. Boğumlanma Tarzlarına Göre Ünsüzler.....	131
a) Patlayıcı Ünsüzler	131
b) Sızıcı Ünsüzler.....	132
3. Ton Alıp Almamalarına Göre Ünsüzler.....	133
a) Sedalı Ünsüzler	133
b) Sedasız Ünsüzler.....	133

4. Duyulurluklarına Göre Ünsüzler	134
a) Akıcı Ünsüzler	134
b) Katı Ünsüzler.....	134
5. Kelime Başı Ünsüzleri	135
6. Kelime Sonu Ünsüzleri	142
7. Ünsüz İkizleşmesi.....	144
8. Baştta Çift Ünsüz	145
9. Hece ve Kelime Sonundaki Ünsüz Grupları	146
C) SESLERİN BİRLEŞMESİ.....	148
1. Hecenin Yapısı.....	148
2. Hece Çeşitleri.....	148
3. Açık ve Kapalı Hece	150
4. Hece Bölümü	151
5. Ulama	152
6. Vurgu.....	153
a) Kelime Vurgusu.....	153
aa) Kelime Tabanlarında Vurgu	153
ab) Eklemeli Kelimelerde Vurgu.....	156
ac) Birleşik Kelimelerde Vurgu.....	160
ad) Kelime Gruplarında Vurgu.....	161
1. İsim Tamlamalarında Vurgu.....	161
2. Sıfat Tamlamalarında Vurgu	162
3. Edat Gruplarında Vurgu.....	163
4. İkillemelerde Vurgu	163
5. Fiil Gruplarında Vurgu.....	164
6. Birleşik Fiil Gruplarında Vurgu	165
7. Sayı Grubunda Vurgu.....	165
8. Ünvan Grubunda Vurgu.....	165
9. Kısaltma Gruplarında Vurgu	166
a) İsnat Grubu	166
b) Yükleme Grubu.....	166
c) Yönelme, Bulunma ve Uzlaşma Grupları	166
ç) Vasıta Grubu.....	166
10. Birleşik İsim Grubunda Vurgu	167
b) Cümle Vurgusu	167
c) Anlatım Vurgusu	167
7. Tonlama	168

a) Basit Cümlelerde Tonlama	169
aa) Bildirme Cümlelerinde Tonlama	169
ab) Soru Cümlelerinde Tonlama	170
ac) Emir Cümlelerinde Tonlama	170
aç) Ünlem Cümlelerinde Tonlama	171
b) Birleşik Cümlelerde Tonlama.....	171
8. Durak	171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SES OLAYLARI

I. SES TÜREMESİ.....	173
A) Ünlü Türemesi.....	173
1. Ön Seste Ünlü Türemesi	174
2. İç Seste Ünlü Türemesi.....	174
3. Son Seste Ünlü Türemesi.....	177
B) Ünsüz Türemesi.....	177
1. Ön Seste Ünsüz Türemesi.....	177
2. İç Seste Ünsüz Türemesi.....	178
a) –n– Türemesi	178
b) –m– Türemesi	178
c) –b– Türemesi	178
ç) –y–, –v– Türemesi.....	179
d) İkizleşme Şeklinde Türeme.....	179
e) Ekleme Sırasında Türeme	179
3. Son Seste Ünsüz Türemesi.....	180
II. SES DÜŞMESİ.....	181
A) Ünsüz Düşmesi	181
1. Damak Ünsüzlerinin Düşmesi.....	181
2. Akıcı Ünsüzlerin Düşmesi.....	182
3. Gırtlak Ünsüzlerinin Düşmesi	183
4. Başka Ünsüzlerin Düşmesi	184
5. Tekleşme	185
a) İç Seste Tekleşme	185
b) Son Seste Tekleşme	185
B) Ünlü Düşmesi.....	186
1. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi	186
a) Kelime Tabanlarında ve Kalıcı Düşme.....	186
b) Ekleme Sırasında Düşme	188

ile > -la/-le.....	188
-alı/-eli > -al/-el.....	188
idi > -di.....	189
imiş > -miş.....	189
ise > -se.....	189
iken > -ken.....	189
2. Başka Ünlü Düşmeleri.....	190
3. Hece Düşmesi (ablology).....	191
4. Kaynaşma (contraction).....	191
5. Ünlü Çatışması (hiatus).....	193
III. GÖÇÜŞME (metathesis).....	194
A) Yakın Göçüşme.....	194
B) Uzak Göçüşme.....	195
IV. BENZEŞME (assimilation).....	195
A) Derecesine Göre.....	196
1. Tam Benzeşme.....	196
2. Yarı Benzeşme.....	196
B) Yerine Göre.....	197
1. İlerleyici Benzeşme.....	197
2. Gerileyici Benzeşme.....	198
C) Benzeşen Seslerin Yakın ve Uzaklığına Göre.....	199
1. Yakın Benzeşme.....	199
2. Uzak Benzeşme.....	199
Ç) Ünlü Benzeşmeleri.....	199
1. Dil Benzeşmesi (Kalınlık-İncelik Uyumu).....	199
a) İnce Ünlülü Kelimeler.....	200
b) Kalın Ünlülü Kelimeler.....	200
c) Dil Benzeşmesinin İstisnaları.....	200
ç) Uyumdan Kaçan Ekler.....	201
d) Yabancı Kelimelerde Dil Benzeşmesi.....	201
2. Dudak Benzeşmesi (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu).....	203
a) Düz Ünlülü Kelimeler.....	203
b) Yuvarlak Ünlülü Kelimeler.....	204
c) Dudak Benzeşmesinin İstisnaları.....	204
D) Ünlü-Ünsüz Benzeşmesi (Ünlülerin Ünsüzlere Etkisi).....	205
1. Sedalılaştırma (sonorisation).....	205
a) İç Seste Sedalılaştırma.....	205
-t- > -d- Değişmesi.....	206

-p- > -b- Değişmesi	206
-c- > -ç- Değişmesi	207
-k- > -ğ- > -g- Değişmesi	207
b) Tabanların Son Sesleri ve Eklerde Sedalılışma	208
c) Yabancı Kelimelerde Sedalılışma	209
ç) Birleşik Kelimelerde Sedalılışma	210
2. Dudaksıllaşma (labialisation)	211
a) g > v Değişmesi	211
b) ñ > m Değişmesi	211
3. Sızıcılaşma (spirantisation)	211
4. Almaşma (gradation)	212
E) Ünsüz-Ünlü Benzeşmesi (Ünsüzlerin Ünlülere Etkisi)	214
1. Ünlü Daralması	214
2. Ünlü Düzleşmesi	215
3. Yuvarlaklaşma	216
4. İncelme	217
a) Tam İncelme	217
b) Yarı İncelme	218
F) Ünsüz Benzeşmesi	218
1. Sedalılık-Sedasızlık Bakımından Benzeşme	218
2. Çıkış Yerleri Bakımından Benzeşme	220
a) n > m Benzeşmesi	220
b) l > n Benzeşmesi	220
c) r > l Benzeşmesi	220
ç) z > s, t > s Benzeşmesi	221
3. Benzeşmezlik (aykırılışma [dissimilation])	221

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇENİN YAZIM ÖZELLİKLERİ

A) Büyük Harflerin Kullanılışı	222
1. Özel Adların Yazılışı	222
2. Din, Mezhep ve Akımların Yazılışı	224
3. Milliyet ve Dil Adları	225
4. Gezegen ve Yıldız Adları	225
5. Yön Adları	226
6. Coğrafi Adlar	226
7. Kurum, Kuruluş ve Yapı Adları	228
8. Tarihi Olaylar, Savaşlar, Antlaşmalar	229
9. Kitap, Dergi, Gazete, Makale Adları	229
10. Millî, Dinî Bayramlar ve Özel Gün Bildiren Adlar	230

11. Ay ve Gün Adları	230
12. İş Yeri Adları	231
13. Özel Adların Dışında Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler	231
B) Sayıların Yazılışı.....	232
C) Uzun Ünlülerin Yazılışı	233
D) Yabancı Kelimelerin Yazılışı.....	236
E) Bazı Ek ve Edatların Yazılışı.....	243
1. –yor Ekinin Yazılışı	243
2. ile Bağlacının Yazılışı.....	244
3. Soru Ekinin Yazılışı.....	244
4. ki Bağlacının Yazılışı.....	245
5. da/de Bağlacının Yazılışı	246
6. i-mek Fiilinin Yazılışı.....	246
F) Kesme İşaretinin (') Kullanılması.....	246

ALTINCI BÖLÜM

BİRLEŞİK KELİMELERİN YAZILIŞI

1. Birleşik Kelime Kavramı	248
2. Birleşik Kelimelerin Oluşumu	248
A) Anlamca Kaynaşma	248
B) Şekil Bakımından Kaynaşma	250
3. Birleşik Kelime, Deyim, AtaSözü İlişkisi	251
4. Birleşik Kelimelerin Yazılışı.....	252
5. Yapıları Bakımından Birleşik Kelimeler.....	253
I. Birleşik İsimler	253
1. Asıl Birleşik İsimler.....	254
2. Birleşik İsim Hükümünde Olan Birleşik Kelimeler	254
A) İsim Tamlaması Kalıbında.....	255
1. Belirli İsim Tamlaması	255
2. Belirsiz İsim Tamlaması	255
3. Eksiz Tamlama	260
B) Sıfat Tamlaması Kalıbında.....	262
C) Edat Grubu Kalıbında	265
Ç) Zarf Grubu Kalıbında.....	265
D) Hal Ekli İsimlerle Oluşturulmuş İsim Grubu Kalıbında.....	266
1. Yönelme Grubu Kalıbında.....	266
2. Bulunma Grubu Kalıbında.....	266

3. Uzaklaşma Grubu Kalıbında.....	266
4. Hal Ekli Grupların Ters Görünüşünde Olan Kalıplar.....	267
5. İsnat Grubu Kalıbında.....	267
E) Çekimli Fiil Kalıbında	268
1. Her İki Unsuru Çekimli Fiil Olanlar	268
2. Özne, Nesne, Zarf Durumundaki İsimlerle Çekimli Fiillerin Kalıplaşmasıyla Oluşanlar	268
3. Çekimli Fiili Başta Bulunanlar.....	269
4. Sıfat-Fiillerle Kurulmuş Birleşikler.....	269
F) İkileme Kalıbında Kurulan Birleşik Kelimeler.....	269
1. Aynı Kelimenin Tekrarı ile Yapılanlar	270
2. Eş veya Yakın Anımlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler.....	270
3. Zıt Anımlı Kelimelerden Kurulan İkilemeler	271
4. Pekiştirmeli İkilemeler.....	271
a) Kelime başına “m” sesi getirilerek yapılanlar	272
b) “m, p, r, s” sesleriyle hece oluşturularak yapılanlar	272
5. Zarf-Fiillerle Kurulan İkilemeler	273
II. Birleşik Fiiller	273
İsim + Yardımcı Fiil Kalıbı İle Kurulanlar	274
A) Türkçe İsimler.....	275
1. Zarf Grubu Kalıbında.....	275
2. Özne Durumunda Olan İsimlerle	275
3. Nesne Durumunda Olan İsimlerle.....	275
4. Yönelme, Bulunma ve Uzaklaşma Halinde Bulunan İsimlerle	276
B) Yabancı İsimlerle.....	277
1. Arapça, Farsça Kelimelerle Kurulan Birleşik Fiiller.....	277
2. Batı Menşeli Kelimelerle Kurulan Birleşik Fiiller	277
Fiil + Zarf-fiil + Yardımcı Fiil Kalıbı ile Kurulanlar	279
1. Yeterlik Fiili	280
2. Yaklaşma Fiili.....	280
3. Tezlik Fiili	280
4. Süreklilik Fiili.....	280
5. Yarı Tasvir Fiilleri	281

YEDİNCİ BÖLÜM
NOKTALAMA İŞARETLERİ (Punctuation)

I. Söz Dizimi ile İlgili İşaretler	282
A) Nokta	282
B) Virgül	287
C) Noktalı Virgül.....	293
D) İki Nokta.....	295
E) Üç Nokta.....	298
F) Soru İşareti	302
G) Ünlem İşareti	304
II. Yardımcı İşaretler	306
A) Kısa Çizgi.....	306
B) Uzun Çizgi.....	310
C) Tırnak İşareti.....	311
D) Tek Tırnak İşareti.....	313
E) Parantez İşareti.....	314
F) Köşeli Parantez.....	316
G) Eğik Çizgi.....	317
H) Paragraf İşareti.....	318
İ) Düzeltme İşareti	318
KAYNAKLAR.....	328
DİZİN.....	320

Yeni Bası Hakkında

Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi adıyla yayımladığımız bu kitap, daha önce *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri* (İstanbul 2001) adıyla yayımlanmış olan kitabımızın yeni baskısı olarak düzenlenmiştir.

Kitabın adını Türkiye Türkçesi olarak değiştirmemizin amacı, kitapta Türkçenin umumi ses yapısından bahsedilmekle birlikte, konuların daha ziyade Türkiye Türkçesi çerçevesinde değerlendirilmiş olmasıdır. Ayrıca çalışmanın Türkiye Türkçesi dersleri için bir ders kitabı olarak kullanılması da kitabın adında böyle bir değişiklik yapılmasına sebep oldu.

Bu yeni baskıda, değerli meslektaşlarımızın ve öğrencilerimizin yapıcı uyarıları doğrultusunda bazı genişletmeler ve düzeltmeler yapıldı. Düzeltmeler konusunda değerli meslektaşım ve mesai arkadaşım, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Argunşah'ın uyarılarından önemli ölçüde yararlandığımı ifade etmek isterim. Bu vesileyle kendisine teşekkür ederim. Ayrıca bazı meslektaşlarımızın “Türkçenin, Türkiye Türkçesi evresine gelinceye kadar geçirmiş olduğu tarih dönemlerin de kitapta yer almasının yararlı olacağı” yolundaki uyarıları da dikkate alınarak kitaba Türkçenin tarih dönemleriyle ilgili bir bölüm ilave edildi. Bunun yanında Türkçenin yaygın olarak yazıldığı Göktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabeleri üzerinde durularak bu yazılarla yazılmış bazı metin örneklerine de yer verildi.

Anlatımda, yazım birliği açısından, yaygınlaşmış terimlerin kullanılmasına özen gösterildi. Bununla birlikte konuyla ilgili farklı terimler varsa, çalışmada bunlara da yer verildi. Örneğin anlatımda *sedalı* terimi tercih edilmişse, bunun yerine kullanılan *ötümlü*, *titreşimli*, *tonlu* gibi farklı biçimler de parantez içinde gösterilerek okuyucuların farklı terimleri tanımalarına imkân sağlandı. Ayrıca **Terimler Dizininde** de bu terimlerin her birine kendi alfabetik sıralarında yer verildi.

Konuşma dili, yazılı dile göre, dilin daha çabuk değişen düzlemidir. Bu bakımdan konuşmada yer alan pek çok dil kullanım şekli, yazılı kurallar arasında bulunmayabilir. Yani dilin akışını yazılı kurallarla sabitlemek pek mümkün olmamaktadır. Çünkü dil sürekli değiştiğinden bu kurallar da eskimektedir. İşte dilin bu özelliği göz önünde bulundurularak konular anlatılırken örnekler, hem yazı dilinden hem de konuşma dilinden seçildi, dilin yazıya aksetmemiş, ama konuşma dilinde var olan kullanım şekillerine de değinildi.

Cerrahpaşa, 29 Ekim 2009

Prof. Dr. Mustafa Özkan

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslm Ansiklopedisi
İ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
.	: lm
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDB	: Türk Dili Belleten
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TM	: Türkiyat Mecmuası
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazmalar
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınlayan